

Ocena rozprawy doktorskiej

Pana Macieja Skrzypka

zatytułowanej

Zmiany funkcji opozycji w systemach politycznych wybranych państw

Europy Środkowo-Wschodniej (2008–2019)

Poznań 2024, ss. 379

Promotorka: prof. UAM dr hab. Joanna Rak

1. Wybór tematu rozprawy:

Przedmiotem rozważań w rozprawie doktorskiej Autor uczynił niezwykle interesujący problem badawczy. Odnosi się on do zmiany funkcji opozycji w systemach politycznych wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej (2008–2019). Jak wskazał Autor pracy przemiany zachodzące w funkcjach oraz samym działaniu opozycji wpisują się w trendy autokratyzacyjne. Zwłaszcza symptomatyczne jest redukowanie szans opozycji w zakresie udziału w rywalizacji politycznej.

Tematyka rozprawy jest aktualna. O aktualności świadczy dołączenie do grona państw populistycznych/nieliberalnych/z reżimem hybrydowym Słowacji po wyborach parlamentarnych i prezydenckich odpowiednio w roku 2023 i 2024. Po Węgrzech i Polsce (2015-2023) jest to kolejny kraj, który zbliżył się niebezpiecznie, a może nawet już przekroczył granicę autorytaryzmu, czy też autokracji lub systemu hybrydowego jak chce nazywać ten fenomen Pan Magister.

Temat badawczy określony został precyzyjnie, a pole badawcze ustalone zostało dość szeroko. Dało to możliwość przeanalizowania systemów ustrojowych postkomunistycznych państw Europy Środkowo-Wschodniej w okresie między dwoma kryzysami – ekonomicznym i zdrowotnym. Zgromadzony materiał badawczy pozwolił natomiast na dokonanie systematyzacji oraz uogólnień teoretycznych.

Tytuł rozprawy jest jednoznaczny i precyzyjny. Sposób jego sformułowania w kontekście tematyki pracy nie budzi zastrzeżeń.

Podsumowując: Autor dokonał trafnego wyboru tematyki badań z uwagi na jej aktualność oraz teoretyczne znaczenie. Poprawnie sformułował tytuł pracy.

2. Konstrukcja rozprawy i formalna strona rozważań:

Praca liczy 379 stron. Należy więc do prac o sporej objętości, niemniej jednak dostosowanej do potrzeb całościowej prezentacji wyników badań, uzasadnienia hipotez badawczych oraz wskazania wniosków. Tekst podzielony został na siedem rozdziałów o zbliżonej objętości i opatrzony Wstępem oraz Zakończeniem. Podział rozważań nie odzwierciedla jedynie deskrypcji analizowanych systemów ustrojowych, ale został podporządkowany kwestiom tematycznym. Dwa pierwsze rozdziały poświęcone są ogólnym zagadnieniom i prezentacji stanu badań w zakresie trajektorii trwania systemów politycznych oraz opozycji politycznej. W trzecim rozdziale przedstawione zostały założenia metodologiczne rozprawy. Kolejne cztery rozdziały dotyczą szczegółowej analizy komponentów istotnych dla formułowania teoretycznych ram rozważań. W kolejności Pan Magister zajął się włączaniem uprawnionych do głosowania w decydowanie polityczne i sposobami przeliczania rezultatów głosowania na mandaty parlamentarne, następnie omówił znaczenie warunków prowadzenia agitacji i mobilizacji wyborców dla włączania opozycji w decydowanie polityczne, by przejść do kwestii przejmowania kontroli nad mediami i zakończyć omówieniem problemu kooptacji elit i stosowania represji wobec opozycji politycznej. Podział treści przyjęty w pracy należy ocenić jako prawidłowy w kontekście badań teoretycznych oraz porównawczych.

Styl rozważań jest poprawny. Tok rozumowania Autora prezentowany jest w sposób rzeczowy. Wywód jest precyzyjny pod względem językowym oraz akademickim. Warsztat edytorski nie budzi zastrzeżeń. Nieliczne literówki mogą zostać z łatwością usunięte podczas przygotowania rozprawy do druku, który gorąco rekomenduję.

Podsumowując: Pod względem konstrukcyjnym, językowym, a także w aspekcie podziału treści pracę oceniam pozytywnie.

3. Baza źródłowa:

Doktorant wykazał się niezwykłą pieczołowitością zbierając materiały niezbędne do analizy problemu badawczego wskazanego w tytule rozprawy doktorskiej. Pan Magister przeanalizował kluczową dla tematu literaturę przede wszystkim zagraniczną, ale także polską. Analiza literatury zagranicznej daje wysoki stopień umiędzynarodowienia badań oraz uwzględnia kontekst porównawczy, który jest kluczowy w pracy. Dobór źródeł nie budzi zastrzeżeń.

Podsumowując: Autor pracy prawidłowo dobrał i wykorzystał literaturę przedmiotu.

4. Merytoryczna ocena rozprawy:

Pracę rozpoczyna Wstęp, w którym Autor częściowo uzasadnił dobór państw do analizy porównawczej. Są to państwa postkomunistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej: Bułgaria, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Słowacja, Rumunia i Węgry. Jako cechy wspólne Autor wskazał rozpoczęcie tranzycji systemowej w okresie trzeciej fali demokratyzacji oraz akcesję do Unii Europejskiej, przed rozpoczęciem trzeciej fali autokratyzacji. Autor wskazał przy tym, że wszystkie państwa wykazały wysoki stopień konsolidacji systemowej pozwalający na akcesję do Unii. Należy jednak pamiętać, że zarówno Rumunia, jak i Bułgaria objęte były specjalnym mechanizmem współpracy i weryfikacji w zakresie sądownictwa oraz korupcji przyjętym z uwagi na niedostateczne wypełnienie kryteriów kopenhaskich w momencie akcesji do UE w 2007 roku. Świadczy to o różnicach między omawianymi państwami, które mogą wpłynąć na ocenę systemów ustrojowych. Autor nie uwzględnił tych różnic, także w zakresie umiejscowienia państw na kontinuum między demokracją, reżimem hybrydowym, a autokracją (autorytaryzmem). Nie wykazał również, że różnice te nie mają znaczenia z uwagi na temat opracowania.

Pan Magister wskazał na elementy nowości, które badania wnoszą do stanu wiedzy, choćby w postaci sformułowania nowej teorii średniego zasięgu, czy też stworzenia zestawu cech opozycji w reżimie hybrydalnym. Stanowi to o doniosłości badań.

Na szczególną uwagę zasługuje to, że Doktorant prowadził badania nad „szarą strefą ustrojową”. Rzeczywiście, poza niepełną identyfikacją tej strefy w doktrynie badań ustrojowych, badań nad działaniem organów państwa czy innych podmiotów, w jej ramach nie jest wiele. Recenzowana praca w części zapęłnia występującą lukę.

W pierwszym rozdziale dotyczącym trajektorii trwania systemów politycznych Doktorant wskazał, że badania mają charakter międzyobszarowy i włączają kwestie zaliczane do studiów tranzytologicznych, teorii reżimów hybrydalnych oraz studiów nad systemami politycznymi. Krytyczny przegląd literatury we wskazanych dziedzinach pozwolił mu na ustalenie podstawy teoretycznej dla analizy zmiany funkcji opozycji politycznej w czasie trzeciej fali autokratyzacji. Autor wskazał przy tym na wątpliwości w zakresie konsolidacji demokracji w analizowanym regionie co przełożyło się na funkcje opozycji. Sukces demokracji liberalnej został zakwestionowany w literaturze, co skrzętnie odnotowuje Pan Magister. Niemniej jednak teoretyczna przestrzeń „szarej strefy” nie została dostatecznie zagospodarowana. Jedną z koncepcji pojawiających się w tym kontekście jest „demokracja nieoliberalna” F. Zakarii. Jeśli chodzi o prezentację „demokracji nieoliberalnej” w kontekście Węgier, to należy podkreślić, że Wiktor Orban w pierwszym rządzie posłużył się tym właśnie sformułowaniem, a następnie przemodelował je jedynie w niewielkim zakresie eksponując element „chrześcijański”. Ostatecznie jednak Autor dochodzi do wniosku, że koncepcja „demokracji nieoliberalnej” nie do końca jest przydatna w badaniach z uwagi na trudności w odróżnieniu jej od procesowego podejścia do autokratyzacji, która to uznana została za bardziej przydatną. Doktorant przyjął więc jednorodność państw Europy Środkowo-Wschodniej niezależnie od głębokości identyfikowanych problemów ustrojowych i odejścia od początkowo przeszczepionej w okresie transformacji ustrojowej demokracji liberalnej. Podstawą było założenie szerokości pojęciowej stosowanej do procesów zachodzących w państwach zaliczanych do demokracji, reżimów hybrydowych i państw autorytarnych. Wydaje się jednak, że założenie to nie do końca jest słuszne, gdyż państwa Europy Środkowo-Wschodniej wykazują się sporym zróżnicowaniem jeśli chodzi o charakterystykę systemów – od demokracji w państwach nadbałtyckich przez jej zdegradowaną formę na Słowacji po reżim hybrydowy, a nawet autorytarny na Węgrzech. Ciekawe byłoby zatem nałożenie wyników badań przeprowadzonych przez Pana Magistra na wskazane zróżnicowanie ustrojowe państw regionu.

Drugi rozdział poświęcony został stanowi badań nad opozycją jako instytucją systemu politycznego, w reżimach demokratycznych i niedemokratycznych. Autor przeanalizował funkcjonujące w doktrynie definicje opozycji oraz ich funkcje w zależności od systemu demokratycznego i niedemokratycznego. Zauważa przy tym, że w systemach

niedemokratycznych opozycja nie jest zdolna sprawować efektywnej kontroli nad działaniami rządzącymi, co najwyżej ogranicza się do kontestowania działań rządzących. Wskazuje ponadto, że w systemach autorytarnych może występować autonomiczna opozycja *sensu largo*, a opozycja *sensu stricto* ma charakter antysystemowy. Dąży ona nie tyle do zastąpienia rządzących, co do zmiany systemu. W podsumowaniu rozdziału Doktorant wskazał, że istnieje brak użytecznego narzędzia badawczego do analizy trajektorii trwania opozycji politycznej w systemach postkomunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej, a także brak stosownych badań porównawczych nad opozycją w tym regionie.

Kolejny rozdział posłużył do ukazania metodologii prowadzonych badań, które zostały opisane w dysertacji. Autor wskazał państwa, których systemy polityczne zostały poddane analizie. Są to kraje Europy Środkowo-Wschodniej bez państw postjugosłowiańskich. Wyjaśnił przy tym kryteria doboru systemów do analizy. Doktorant wskazał cele badawcze, a wśród nich twierdzenie, że w demokracjach nieskonsolidowanych, w latach 2008-2019, doszło do zmiany funkcji opozycji, w zakresie jej trzech nadrzędnych zadań: sprawowanie kontroli nad rządzącymi, stanowienie alternatywy i dążenie do alternacji władzy. Autor wyróżnił przy tym trzy scenariusze istotne przy wskazywaniu zmian funkcji opozycji w kontekście wzorca ustrojowego jakim jest demokracja liberalna. Będzie to scenariusz charakterystyczny dla demokracji, dla reżimu hybrydowego oraz dla autokracji. W tej części pracy Pan Magister sformułował pytania badawcze oraz odpowiadające im hipotezy, którym podporządkowana została analiza w kolejnych rozdziałach pracy.

W IV rozdziale omówiona została kwestia włączenia uprawnionych do głosowania w decydowanie polityczne i sposoby przeliczania rezultatów głosowania na mandaty parlamentarne. Autor dokonał niezwykle interesujących ustaleń na podstawie analizy poszczególnych rozwiązań w prawie wyborczym dobranych państw. Scenariusz demokratyczny był obecny, choć wariant reżimu hubrydowego pojawił się w Bułgarii, na Łotwie, w Polsce i Rumunii. Na Litwie wystąpiło takie zagrożenie, zaś na Węgrzech blisko było do rozwinięcia się scenariusza autokratycznego. Niemniej jednak do tego nie doszło z uwagi na jednoczenie się opozycji. Autor wskazuje także, że kontrola działań rządzących była utrudniona przez wzgląd na skład węgierskiego parlamentu, w którym większość zdolna była blokować i ignorować działania swoich oponentów.

Kolejny rozdział dotyczył znaczenia warunków prowadzenia agitacji i mobilizacji wyborców dla włączania opozycji w decydowanie polityczne. Autor po analizie agitacji wyborczej w poszczególnych państwach dokonuje ustalenia, że z uwzględnieniem pewnych fluktuacji w badanym okresie wybory generalnie pozostają w ramach konkurencyjnych lub semi-

konkurencyjnych. Jedynie Węgry wykazują tendencję do zmniejszania konkurencyjności wyborów. Odrębną kwestią jest frekwencja wyborcza, która w przypadku braku zaufania do elit politycznych może spadać jak to wystąpiło w Rumunii.

W rozdziale poświęconym kwestii przejmowania kontroli nad mediami Pan Magister zauważa, że zjawisko to miało zróżnicowany poziom: od przechwytywania mniejszych redakcji, po kolonizację największych mediów prywatnych i nadawców publicznych. Występowało dość powszechnie w analizowanym regionie, jednak najbardziej intensywnie na Węgrzech w latach 2010-2019. Z ustaleń poczynionych przez Autora wynika, że tendencje w zakresie przejmowania mediów, choć występowały, to w znacznej mierze były niwelowane. Przypadek Słowacji pokazuje natomiast, że w tym kraju dominowało tworzenie nieprzyjaznej, a wręcz wrogiej, atmosfery względem dziennikarzy z zabójstwem J. Kuciaka włącznie. Stosowano również nękanie procedurami prawnymi. Sfera mediów i polityki połączona była symbiotycznie w Polsce i w Bułgarii, co zaburzało niezależność przekazu mediów społecznego przekazu. Niemniej jednak jak podnosi Autor, w Bułgarii, kapitał własnościowy mediów był silnie skoncentrowany w rękach krajowych biznesmenów, którzy traktowali podległe im redakcje jako narzędzie do wywierania presji na polityków. Rządzący w różny sposób uzyskiwali dostęp do mediów przez ich przejmowanie czy kolonizację co służyło do ograniczania widoczności opozycji.

Ostatnim problemem omówionym w odrębnym rozdziale jest kooptacji elit i stosowania represji wobec opozycji politycznej. Pan Magister zauważa, że w Polsce i Węgrzech doszło do patronatu przez elity rządzące. Dało to asumpt do wskazania, że w przypadku Węgrów doszło do zawłaszczenia państwa. Podobna sytuacja w zakresie patronatu wystąpiła na Słowacji pod rządami premiera R. Fico. Natomiast w Bułgarii, Czechach (2013-2019) i Rumunii praktyki te rozwijały podmioty gospodarcze, co miało znacznie bardziej ograniczone oddziaływanie. Autor analizuje także różne formy represji wobec opozycji stosowanych przez rządzących. Do kategorii tej Autor zalicza także inwigilację, która w Polsce przybrała ekstremalne zasięgi podczas kampanii wyborczej. Pegasus został użyty także na Węgrzech. Jak podkreślił Pan Magister, we „wszystkich państwach nieformalne sieci zależności wystąpiły w formie patronatu nad członkami administracji publicznej, zarządcami spółek skarbu państwa i otoczeniem biznesowym. Działo się tak za sprawą wykorzystania środków publicznych, w tym funduszy unijnych, których dystrybucją kierowali rządzący.” Pozwoliło to na zdobycie przewagi rządzącym nad konkurentami. Niemniej jednak istnienie opozycji nie było zagrożone. Istotną obserwacją było to, że partie opozycyjne zmieniły strategię jednocząc się, choćby w Polsce i na Węgrzech.

W Zakończeniu pracy Doktorant zarysował kwestie związane z weryfikacją hipotez badawczych. Przedstawił ponadto kilka interesujących obserwacji, które warto wskazać. Przede wszystkim Pan Magister wyliczył elementy decydujące o zmianach funkcji opozycji w demokracjach nieskonsolidowanych, w czasie trzeciej fali autokratyzacji. Wśród najważniejszych znalazły się: kartelizacja sceny politycznej, ograniczenie możliwości prowadzenia agitacji politycznej i demobilizacji elektoratu opozycji, stworzenie nieformalnych sieci zależności względem otoczenia biznesowego i administracji publicznej, z wykorzystaniem funduszy unijnych oraz stosowanie narzędzi do inwigilacji przeciwko opozycji. Zdaniem Autora elementy te spowodowały, że elity rządzące utrzymały fasady rywalizacyjnego charakteru decydowania politycznego, redukując udział w nim swoich oponentów. Bardzo istotna jest uwaga, że w rozwijaniu patronalizmu istotną rolę odegrały fundusze europejskie, których dystrybucja zapewniała poparcie większej liczby podmiotów. W tym kontekście interesujące byłoby omówienie kwestii mechanizmu weryfikacji i współpracy obejmującego Rumunię i Bułgarię w analizowanym okresie. Z drugiej strony, na co również zwraca uwagę Doktorant, należy uwzględnić czynnik presji ze strony UE na zagwarantowanie opozycji możliwości realizacji jej funkcji przyjmowanych w systemie demokratycznym. Kwestia ta została również wskazana jako warta rozwinięcia w przyszłych badaniach.

Podsumowując ocenę merytoryczną pracy pragnę podkreślić, że Doktorant samodzielnie prowadzi wywód, wyciąga i formułuje dojrzałe naukowo wnioski. Sprawnie dokonuje analizy materiału teoretycznego i empirycznego. Prawidłowo posługuje się literaturą źródłową w zakresie jej krytycznej analizy. Dokonuje uogólnień pozwalających proponować nowe rozwiązania teoretyczne oraz narzędzia badawcze. Wszystko to sprawia, że pracę należy ocenić bardzo wysoko.

Na podstawie wniosków płynących z pracy chciałabym, aby Doktorant w ramach publicznej obrony **przedstawił** odpowiedzi na następujące pytania:

- (1) czy a, jaśli tak, to w jaki sposób ustalenia poczynione w pracy mogą przyczynić się do identyfikacji reżimu danego państwa (demokracja, reżim hybrydowy, autokracja);
- (2) czy pojęcie demokracji jest tożsame z pojęciem konstytucjonalizmu;
- (3) jak się ma brak możliwości wymiany elit politycznych do ograniczenia władzy przy ocenie charakteru reżimu państwa.

5. Konkluzja:

W konkluzji niniejszej recenzji pragnę stwierdzić, że Pan mgr **Maciej Skrzypek** podjął się opracowania interesującego problemu badawczego z zakresu badań ustrojowych o wymiarze teoretycznym, dogmatycznym i praktycznym. Z przyjętego na siebie zadania badawczego wywiązał się prawidłowo. Rozprawa doktorska została przygotowana na podstawie odpowiednio dobranej bazy źródłowej, którą Autor przeanalizował i wykorzystał poprawnie. Wyciągnął przy tym dojrzałe naukowo i doniosłe wnioski.

Stwierdzam zatem, że rozprawa doktorska Pana mgra **Macieja Skrzypka** zatytułowana „*Zmiany funkcji opozycji w systemach politycznych wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej (2008–2019)*” stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Na jej podstawie można również stwierdzić, że Autor wykazał się ogólną wiedzą teoretyczną w zakresie ustroju państwa (w ramach nauk o polityce i administracji) oraz umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W ten sposób spełnione zostały ustawowe wymagania stawiane rozprawom doktorskim.

Wnoszę więc o dopuszczenie Pana mgra **Macieja Skrzypka** do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Szczecin, 23 maja 2024 r.

dr hab. Agnieszka Bień-Kacała, prof. US